

շանակելով Վերին և Ստորին Հայաստանի հայ Ազգին և փոխադրուց: Այս մասն մեր թարգմանիչք վերածեցին այսպէս. «Պատուէր տուք յինէն Արարատեան թագաւորութեանցն և Ասքանազեան գնդին» (Երմ. ԾԱ. 27), այսինքն, իմացականօրէն՝ յապաւելով Մէնէ, ըստ որում յոգնակի իմաստիւ «Արարատեան թագաւորութեանց» արտայայտութիւնն, համարովանդակիչ էր Հայաստանի աւելցութեամբ: Եւ այս մարդարեւթիւնն կատարեցաւ յամին Ն. Բ. 538, երբ կիրար տրեց Բաբելոն քաղաքին ունեւորդ որպէս իւր զինակից և զօրագլուխ մեր Արարատեան աշխարհի թագաւոր՝ Երուանդ Առաջնոյն թագաւորանդ որդին Տիգրան և կարեւոր Հայկական զօրութեամբ մի յաղթական պատերազմին մէջ:

Անտարակոյս՝ ինքնին երեմիա չբատկոյճագործեց այդ «Միննի» բառն, այլ գիտակից էր այդ մասին իւր նախորդներէն, որոյ նախատիպն մեք տեսնում ենք նոյն իսկ Հաբէշայ անուանակոչութեան մէջ, արձանագործած, յոռաջ քան զԲրիստոս՝ ութերորդ զարու սկիզբներումն, նախադոյն քան զամենայն մարդարէ՛ Ամովսայ ձեռամբ, որպէս իւր ազգին մէջ արգէն քաջածանօթ աշխարհագրական մէկ անուն և, ըստ մեր հետազոտութեանց՝ չենք երկուանում ասել համազօր ընդ Արմէնէա բառին: Առ ապացոյց սորա յիշենք աստանօր հեռեկաւ հեղինակաւոր վկայութիւնն (տե՛ս, Hebrew and English Lexicon of the Old Testament) ի մասին Երրայերէն Հաբէշ բառին: — «Կառկածանք կան այս բառի մասին. թերեւ զեղծումն լինի բնագրին մէջ (Ահւժ, Դ. 3): Արամէական Հին Կտակարանի (Targum) և Ստորական Կտակարանի (Peshito) թարգմանութիւնքն ունին Mountain(s) of Armenia: Սիմաքոս (Սաւաւշէ, որ Քրիստոսական երկրորդ զարու վերջերումն վերբատին թարգմանեց Կտակարանն՝ ի Յայն լեզու) ունի Armenia»:

Լոնդոն

Ս. ՏԷՐ Մ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԻՍՍԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՏՄԱԲԱՆ

Թ. ԴԱՐ

Դիրքը.— Կը բազկանայ հարիւր տեղանուն և եօթը գլուխներէ: Առաջին գլուխը տեսակ մը ծրագիր է ուր գործին մեծ գիծերը կուտայ ու առաջին մասին մէջ արագ ընթանալը կը պատմէ: Յետոյ կ'անցնի բուն նիւթին:— Այսինքն աշխարհածնութիւն մը (cosmogonie) կը յօրինէ հեռեկաւոր ժողովուրդներին: Բոլոր ազգերը կը ծնին, ինչպէս Հայը: Ու ժողովուրդներէն համառօտաւոր կուտայ հայկազնեան աւանդական հարօտութիւնը, յետոյ Արշակունեաց հարօտութիւնը, մարզպանները և ոստիկանները: Մինչև իր ականատեսի վկայութիւնները գիրքը զուրկ է շահեկանութիւնէ:— Բայց Բագրատունեաց հարօտութեան իր պատմածները, մանաւանդ իր կաթողիկոսացութիւն ետքը իր տեսածները և քաջածները, Սմբատ, Աշոտ, Դաւիթ (Բագրատունի և Արծրունի թագաւորներ) Յուսուփ, Բուխա, Ափշին, Նար, Բշր ոստիկանները: Յետոյ ինչպէս Աշոտին մօտ (Շահնշահ) պատուաւիրութիւնը:

Ինչպէս կը տեսնուի այս արագ թրուումէն, զրքին մեծագոյն մասը կը գրաւեն իր անձնագէտ տեսած ու ապրած զբոսապանները: Վերջարանին մէջ ոգր մը կայ, նման ժողովուրդի զբոսարան:

Նիւթը.— Կարելի է աննկատ թողուլ մինչև հեղինակին անձնական միջամտութիւնը, զրքին պարունակութիւնը որ անուններու հեռեկա թուում մըն է: Բայց Բագրատունեաց հարօտութեան հեռ անոր նիւթը կը մտնաւորուի: Ու աստիկա յաւիտենական նիւթն է հայ պատմութեան:

Ա. Արշաւոյնը: Յովհաննէս կաթողիկոսի զրքին մէջ առաջին աստիճանի կուգայ «Խաղաղեան», «Խաղաղացի» տարրը, մանաւանդ իր ոստիկաններով ու ասպատակներով: Ոչ մէկ զիմ սակայն այդ մարդերուն անձնականութեան: Անոնք տրուած են նոյն նախատական մակդիրներով: Ամէնն ալ «արիւնարբու գազաններ» են:

կը պատին երկրին մէջ, զաշտաբնականը խողխողելով, ամրացածները պաշարել աշխատելով: Դասական հորդաներ են առանք: Անոնց զործելակերպը զիրենք իզկերջոյ զասակարգումի կը մօտեցնէ: Ու կարելի է ոստիկաններուն քսութենէն հանել տրար տիրապետութեան նկարագիրը որ կը հետապնդէ մանաւանդ արքունիքներ և նախարարները: Յետոյ կղերականները: Չենք զարմանար, մենք որ տեսանք մեր պատմութեան վերջին դէպքերը, երբ թշնամին իրեն առաջնորդ կ'ունենայ միշտ քանի մը նախարարներ: Չենք զարմանար որ միւսները իրարու միտքը, զրքտեն, բայց ոստիկանին սարսափէն լեռնէլեռ փախչին:

Բ. Թագաւորներ: Նոյն պահուն երեք թագաւորներ իրարու դէմ լարուած խամաճիկներու նման: Անոնք զիրենք պրսակոշներուն հաշուոյն հարկ հաւաքելէ զատ զործ չունին կործնա: Յետոյ տեսանելի կ'ըլլան երբ իրարու դաւելու վրայ է հարցը: Սկսաւ տարօրինակ տագնապութիւնը կ'ընէ հալածական մարդու մը, որ զժբախտ թագը լեռնէ լեռ կը կը փախցնէ ու ոստիկաններէն կը փնտռուի, չունենալու առջեւն ինքզինքը ազատել ջանացող եղնիկի մը պէս: Նախարարները դէմ են անոր: Ու կը կրկնէ իր ցեղին պսակաւորներուն ճակատագիրը, այնքան ուրիշներու նման, երթալով կամովին ոստիկանին ցանցը: Հոն կը նահատակուի: Միւսները նոյն վիճակը կը ներկայացնեն: Դուին նստող ոստիկանին ձեռքը զործիքներ են, որոնք բան մը կ'արժեն երբ իրար մաշելու կը ծառայեն: Միւս, նախորդ զարերու թագաւորները տեսակ մը շնորհ, զժբախտ վեհափառութիւն կը ցուցնեն պատմիչներուն մէջ: Անոնք եղերական հալածականներ են միայն, ու տարօրինակ հեղուկութեամբ մը՝ զարդերու մէջ խեղդուած հանդէս կուգան երբ թափօրի մը, կամ դէպի Պաղատա առաքումի մը համար հրապարակ կը հանեն իրենց տրքունի հանդերձանքը: Անոնց բարոյական պատկերը կսկծալի է նոյնքան որքան քաղաքական ճակատագիրը: Միջնադարու իշխաններուն բոլոր մեղքերը, մոլեռանդութիւնը, քսութիւնը, նախանձը, սողոսկումը, եղբայրասպան վայրագութիւնը կը տեսնենք անոնց վրան: Պատմիչը

անոնց անհատական կեանքովը չէ զբաղած, բայց կը զուգահեռ տրիկա երբ այդ իշխանները երկրին շահերուն հետ դէմ դէմի կ'ունենանք:

Գ. Նախարարներ: Արդէն մեծ մասը այդ տուններուն, որոնք իրենց անունները տուած էին Արշակունեաց հարստութեան տակի ևտքը մարդպաններու չըլանին, չեն երևար պատմաբանին մէջ: Կարեւորագոյնները — Բագրատունիները, Արծրունիները, մէյմէկ խորխուր թագ ձեռք անցուցած են թ' զիտէ ինչ անխոստովանելի զինեորով: Այլապէս անսպաս զբաղումները աւելի յաճախ կը պատահին քան թէ նախարար: Ու անոնք երբեմն խելացի, բնազդական շարժումներ կ'ընեն: Անոնք հաւատարմալէս կը վախճան կեդրոնական կառավարութենէն, որ Դուինէն կ'աշխատի ամէն գնով զիրենք սիրտաշարի, զաշտոնական կրօնքին զարմենել կամ հակառակ պարագային՝ նահատակել: Պատմաբանը զեղեցիկ էջի մը մէջ պատմած է նախիջեանի աղէտը: Արաբական այս քաղաքականութիւնը՝ երկրին աւագանին կրօնակից ունենալու, ամէնէն քայքայող ազդեցութիւնը ունեցած է մեր բախտին վրայ: Նախարարները իրենց հաշիւներուն մէջ նախադասած են անձնական շահը և հանգստութիւնը և կարգաւ ուրացած են իրենց կրօնքը: Այնպէս որ քանի մը հարիւր տարուան շրջանին մէջ արդէն իշխանական տոհմ մը հեռացած է իր ազգային ողբէն և կ'ապրի մանրանկար ոստիկաններու նման, ունենալով իր ժողովուրդը որ այլևս օտար է իրեն, քանի որ կրօնական տարբերութիւնը տակաւ վանած է զանոնք իրարմէ:

Դ. Կրօնականներ: — Կաթողիկոսի մը զործին մէջ սպասելի է որ կղերականները լայն բաժիններ գրաւեն: Դժբախտաբար անոնք չունին պայծառ դիմադրութիւն: Ամէնն ալ նահատակութեան յարմարութիւններ ցոյց կուտան ու մեռնելու տուն միայն զեղեցիկ զիտեն ըլլալ: Դրքին մէջ կը տիրապետէ ամէնէն առաջ ինքը որ աթոռ կը բարձրանայ համեստ բառերով, կ'առիպուի երթալ ոստիկանին (Յուսուփ) և կը բանտարկուի շղթայակապ: Կ'ազատի կը փախչի Վրաստան, կը թղթակցի Պոլսոյ հետ (զիտելի է որ զիրքին առաջին մասին մէջ անիկա բուռն հակաքաղկեդոնա-

կան է: Երկրորդ մասին մէջ ունի իր կա-
յուն (arrêté) քաղաքականութիւնը: որ կը
պահանջէ Պաշտոյ պաշտպանութիւնը Հայոց
վրայ) կը դառնայ յունական Հայաստան,
Լուսաւորչի աղբիւրը և Մանեայ քարայրը
կը տեսնէ: Կ'անցնի կրկին արեւելք, կը
միջնորդէ երկու Աշտաներու միջև: Կը հա-
լածուի Նար ստորկանէն: Այս ամբողջ իրա-
դարձութեանց մէջ անիկա գործնական ու
վարչական յատկութիւններ կը ցուցադրէ:
Բայց իր բարոյական հեղինակութիւնը կ'ա-
կածելի է: Զինքը մօտիկ չեն ըներ ու կը
խտրեն: Ու տարտամ է գիմապոսութիւնը իր
ընդհանուր գործին, որ ատանկ խռովայող
չըջաններու չըջաններու համար շատ զիւր
չերեալ: Միւսները, կաթողիկոսներ ամէն
այ, վերջուած են լուսապատկի: Յուզիչ է
Զորափորեցին, Մահակ կաթողիկոսը, որ
իր մահովն անգամ օգտակար է իր ժողո-
վուրդին: Նոյնքան առնական է Մաշտոցը
որ դէմ կը դնէ նախարարներուն սպառ-
նալիքին և կաթողիկոսացման խտտումնե-
րուն եւ զանոնք յարգանքի կը պարտա-
դրէ եկեղեցիի գերագոյն պետին հանդէպ:
Դարձեալ գեղեցիկ է դէմքը Դէսրգ կաթո-
ղիկոսին: Մեծերէն վերջը սրտառուչ են
պարզերը, կրօնաւորներ ու հղիներ, ու-
րոնք ոչխարի պէս մօքուր, կը մորթուին
«պատուած փառարանելով» ալղ ցանկա-
լի մահը իրենց պարգեւած ըլլալուն:

Կըրը ազդեցութեան տէր չերեալ
պատմարանին զբքին մէջ: Պատճառները
կրկին են. 1. Թաղաւորներու և նախա-
րարներու հակամարտութիւնը. 2. Արա-
րական քաղաքականութիւնը:

Եւ ժողովուրդը: Գիրքէն որոշապէս կա-
րկի չէ հանել մեր ժողովուրդին պատկե-
րը: Անիկա պատրաստ նիւթն է զանգ-
ուածային ջարդերու: Գերեվարութիւն և
խմբական դաւաճախութեան համար
ձայնագոյն չարչարանք. սովի և աղէտ-
ներու տառն անոր մեծ տառապանքը թե-
րեւ կը նշմարուին աւելի քան կը տես-
նուին: Անիկա չի կայ պատերազմելու և
ապրելու համար իր հողին վրայ, եթէ նը-
կատի չառնենք այն պարբերական դադ-
թիւր որոնք անխուսափելի են եղած դա-
րերով այս ժողովուրդին համար: Երկրա-
մասի մը բնակիչները կ'ամօքին իրենց բոլոր
աղակերովը կ'ապաստանին անմատոյց բար-

ձունքներ, լքելով աւերելով իրենց տըն-
տեսութիւնը, մինչև որ թշնամիին հեղեղը
եւ կը դառնայ: Ու կայ անիկա նորէն երբ
պիտի մորթուի իր հայրերուն կրօնքին
համար:

Գրագիւր. — Անհաւասար է պատմարա-
նը: Անիկա վրագներ կը չինէ, որոնք իբր
թէ ֆերրովալան նկարագիր պիտի ունե-
նան: Բայց որոնք հասարակ ու բանազրո-
սիկ հեռորոսութենէ մը անդին չեն անց-
նիր: Անիկա պատմող ըլլալէ աւելի յօթա-
գրող մը կը ներկայանայ իր ամբողջ գոր-
ծին մէջ: Նախ՝ տեսնալու ձև չունի: Այ-
սինքն դէպքերը իբր կեանք, բարախոն
իրականութիւն չեն տպաւորեր զինքը:
Անոնք սողի, զլուխի կը վերածուն շատ
անգամ ինչպէս ողջ մէկը՝ երբ պատմուած
դադաղ կը դուրսի: Նոյնպէս անձերը տար-
տամ են: Գիրքին մեծագոյն մասը պատ-
մողին անձնական, անմիջական չըջա-
նակի մարդերով է լեցուած: Բայց անոնց-
մէ ոչ մէկը մեր մօքին մէջ սեփական դէմ-
քով մը չի գծագրուիր: Զինքը կ'ապոյ,
բանտարկող ստորկանն անգամ չենք ճանչ-
նար: Ու այս տեսնելու ձևը ընդհանուր է
ամբողջ գիրքին համար: Կը զարտուղի երբ
բնական մեծ աղէտներ (երկրաշարժ, հր-
դեհ, սով) կամ դատական վկայադրութիւ-
ններ կը նկարէ: Այդ տեսակ էջեր են իր
համբաւաւոր սովի պատկերացումները, որ
իրողութիւններ կան անշուշտ, բայց այն-
պէս մը շարակարգուած, ընդլայնուած որ
մարդ շարագրական փորձ մը կարգալու
պատրանքը կ'ունենայ: Յովհաննէս պատ-
մարանը կ'օգտուի մանաւանդ եղիչէն երբ
անոր տուած վիճակներուն նման կացու-
թիւններու հետ գործ ունի: Այս տկարու-
թիւնը պատճառ է որ գիրքին մէջ զբը-
ուածները պակսին բոլորովին: Բայց ա-
նոնք կային իրականութեան մէջ: Շրջանը
մեր պատմութեան ամէնէն բարեբաղի չըբ-
ջանն է գուցէ: Իշխաններ ու անհատներ
պայքարած են անշուշտ հարաւէն եկող-
ներուն դէմ: Ու անշուշտ մեծ բանակնե-
րու սօքին կոխան է եղած երկիրը: Բայց
այս ամէնը տրուած են շատ հարեանցի,
այնպէս որ երբ գիրքը կը գոցես, մօքիդ
մէջ ոչ մէկ կարկառուն գիծ կը մնայ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔ — Գիրքը կը գնա-
հատուի իբրեւ ճշգրտաբան մէկու մը գոր-

ծը: Ես չեմ կրնար այդ վերագրումը քննարկեմ ևն թարկել: Բայց ինձի համար երկրորդական նշանակություն ունի այդ վերականգնությունը: Պատգամազիրուքի ճշգրտություն ուր յաջորդություններ և գահակալություններ կը նստեին, բայց ուր չի մըտնել ժողովուրդի վաւերական զգայնությունը՝ արուած պահէ մը, չըջանէ մը: Պատմարանի այս կարեւոր տաքիւնություններ մինակը չի բաւեր դէմք մը արուեստի բարձրացնելու համար:

Ոձ:— Յովհաննէս կաթողիկոս կը փորձէ այն ոճը, որուն նախատիպը կուգայ Խորենացիէն: Անիկա արհամարհանք ունի գրեթէ Շապուհ Բագրատունիին գէմ, որուն պատմելու ձեւը կ'որակէ «զեղչուկ բարբառ»: Ու քերթողքէն արտայայտելու իր ձեւը մնայուն նկարագիր մը կը դառնայ և կը կազմէ անոր ոճը: Յատկանշանքեր են

1. Հոնակիներու ստատիքներ
2. Բաղդասանեանքան ևն
3. Քերթնական օրհն/ներու դիմ զանգարներին (ոչ միշտ)
4. Կոստանու բառերու, բացատրաններու (երբեմն խնայի)
5. Թափ
6. Առաջարկներ
7. Խորացնելու միջ
8. Հոնակներուն
9. Ուսուցիկներուն
10. Մարմին

Դիմ/ներ Դիմ/ներ: Անկախաբար իր զբոսական թերութիւններէն ու յորինուածքի անխնամութենէն, գիրքը գերազանցապէս թելադրող է ու կ'արտայայտէ տեսակ մը լատատարութիւն: Անիկա մեր միջին դարն է, քաղաքական թէ հոգեբանական տեսակէտներով: Մեր բարձրէն այն քիչ մը բանը որ սարգած է հոն, մեր իշխաններէն այն դժբախտ կեանքը որուն իրադարձութիւնները կը լեցնեն անոր էջերը, մեր հաւատարիւն այն կատաղի extase որուն տարփողն է ան, մեղի կը տանին մտապատկերելու այդ մտայն շրջանը ուր փառքերէ փառք ու անդունդէ անդունդ անցնող մեր ցեղը իր յետին գալարումները կ'ապրի գարաւոր գերութեան վերջնական համակերպումէն առաջ: Կ'զգաս որ այդ ցեղը ալիս մշտապէս կտրած է յոյսը իր

քաղաքական ճակատագրէն ու բնադրով կը փաթթուի գերազոյն կուսանին, որ իր խարխաւած գոյութիւնը պիտի պաշտպանէ տարական, թշնամի տարրերուն մէջտեղը: Վարդանանց նահատակութեան նուիրուած գիրքը (նշխ) տարածման կը մնայ հակառակ իր բոլոր չքեղանքին, այս էջերուն մօտ, որոնք արուեստէն չեն աւանդ իրենց ներգործ կենդանութիւնը:

Նիկոլայ (Կիպրոս)

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՅՈՒՇԵՐ ՆԻՇԵՐ

Աշունի գրականութիւնը կը տիրապետէ:

Գարուն գրիչներ կը բողոքեն, մեր մէջ և ամէն տեղ:

Հինը նորը կ'անգոսնէ: Նորը հինը կը ծաղրէ:

Ճիւղոմ Փափինիի Այս գրականութեան վրայ— «Su questa letteratura» վերադառնալով նորածին «Պէդասոսի մէջ քննադատական գրութիւնը աջէն ձախէն կը քարկոծուի և կը քննադատուի վարպետներէ և սկսնակներէ: Զարմանք չէ: Վերածնունդի գրականութեան ասպետներ կ'ուզեն մընալ անոնք միայն, որոնք թեւակոխեր են աշունը:

Ոչ մէկ ստող ետ չի դառնար, չուզեր տեսնել իր յաջորդը: Արեւելք չի տեսներ Արեւմուտքը: Գարունի դեռատի գրողները նշանակութիւն չունին աշունի վարպետներուն քով:

Այսպէս կը մտածէ նաև Պ. Արշակ Զօպանեան. ասոր ապացոյց՝ կ'ուզէ վերականգնել «Անակիտի» գրական տաճարը: Եւ ահա մեր նոր գրականութեան փոքրիկ քուրմերը պարսատիկ կ'ուզեն «Մութ խաւեր»ու հեղինակի ճակտին:

* * *

Եւ անուն մեր մոռացի . . . հիները զայս չեն ուզեր լսել և ոչ իսկ երազի մէջ: Սակայն նորերը խորշելով բազմաժամանակեայ թառամ գրականութենէն, չեն ուզեր հաւատալ որ ժամանակին հիներն ալ